

OSMANLI DÜŞÜNCE TARİHİNDE TOPLUMSAL BİR MUHALEFET OLARAK ŞEYH BEDREDDİN VE HAREKETİNİN TAHLİLİ

MEVLÜT UYANIK

1. Şeyh Bedreddin Hareketini Hazırlayan Sosyal ve İktisadî Şartların Değerlendirilmesi.

İslam Düşünce Tarihinde 'zaman zaman' Hakim düşünce yapısına itiraz ederek, o devrin anlayışında değişiklik yapmak isteyenlerden birisi de Şeyh Bedreddin'tir.

Özgünlük, bağımsızlık ve karşıt olma¹ temel hareket noktalarından kalkan bu insanlar, o zamana kadarki uygulamalardaki aksayan yönleri göstermeye çalışarak, kamunun belli bir kısmının sesi olabilmişlerdir. Gayeleri ıslahat olmasına rağmen, İslâm akâidi açısından vardıkları noktalar oldukça farklı olabilmıştır. Dolayısıyla Şeyh Bedreddin'in akâide dair görüşlerini iyi tahlil edebilmek için, o devrin sosyal ve iktisadî şartlarını iyi değerlendirmek gerektiği kanatindeyiz.

H.770/M.1358 yılında Simavna'da doğan Bedreddin Mahmut, Selçuklu sülalesinden Simavna kadısıoğlu Gazi İsrail'in büyük oğludur. Oldukça iyi bir tahsil gören Bedreddin, Mevlanâ Yusuf'tan sarf ve Nahiv, Şahidi'den tefsir, Mevlanâ Feyzullah'tan Astronomi, Mısır da Ali b. Muhammed Mercani ve Mubarek Şah'tan Fıkıh, tasavvuf ve Mantık derslerini aldı. S. Şerif Cürcani'nin ders arkadaşıdır. Daha sonraları Şeyh Hüseyin Ahlatî'ye intisab etti².

¹ Bkz. J. Bronowski, Bilim ve İnsan Değer Yargıları, (Çev. A. Usluata), İst. 1971, s.91-93.

² Hayatı için bkz. Yaltkaya, Şerafeddin. Şeyh Bedreddin, İst. 1340, ss. 3-8, Bedreddin Maddesi, İ.A, c.2, s. 445, Aşakpaşazade Tarihi, İst, 1332, s. 83, Ahmet Cevdet, Kıyas-ı Enbiya, VI, c. 3, Ank. 1975, s. 398, Çubukçu, İbrahim. Türk Düşünce Tarihinde Felsefe hareketleri, Ank. 1980, s. 13-14, 180 vd, Fındıkoğlu, Z. Fahri, Sosyalizm, İst. 1976, s. 111. Uzunçarşılı, İ.Hakkı. Osmanlı Tarihi, Ank. 82, c.1, s. 360-2 Tahir, M. Osmanlı Müellifleri, İst. Tarihsiz, s. 64.

Bir bilgi karmaşası içinde olduğumuz Şeyh Bedreddin ve Hareketini herkes kendine göre ele almıştır. Mesela, V. Timuroğlu, kendisini bir materyalist sanatçı ve düşünür olarak tanımladıktan sonra devamla der ki: Bedreddin, siyasal iktidara yönelik bir halk eyleminin lideri olarak beni ilgilendirir. Üstelik, Orhan Hançerlioğlu, "Mutluluk Düşüncesi" adlı eserinde, Thomas Moor ile karşılaştırarak Şeyh'i materyalist göstermek istemesine rağmen becerememiştir", der. Çetin Yetkin'de bunu denemiştir³, ama eğer becerselerdi bile, bu durum Şeyh'in aleyhine olacaktır⁴. Bedreddin, İbrahim Konyalı tarafından ise Stalin'in Şeyhi olarak takdim edilirken⁵, Fındıkoğlu'na göre ise, Eflatundan sonra ikinci büyük sosyalist Bedreddindir. Zira O'nun düşünce yönü sonraki asırlarda da devam etmiştir. Bir taraftan Mani'ler den beri devam eden dini, mistik renkteki sosyal mücadeleye bağlanırken; öbür taraftan modern manadaki sosyalizmin bizdeki öncüsü olarak gözükmektedir⁶.

Bütün bu peşin hükümlerden ve Şeyhi, herkesin kendi düşüncelerine alet kılınmalarından şikayet eden N.Tanrıkulu, onu Batini, Zındık, İsyancı, Şeyh, Sosyalist olarak takdim edenlerin hiçbirisinin kendi eserlerine göre değerlendirmedeğini söyler. O'na göre ise, fıkıh'taki eserleri Varidat'la birlikte incelenirse görülür ki, özgürlük, bağımsızlık ve adalet ilkeleri üzerinde durarak insan özgürlüğünün din ve hukuk özgürlüğü ile mümkün olduğunu vurgulanmaktadır. Bu ise, dünya işleri ile ahiret işlerine karıştırmamak demektir. Yani laikliği belirtmekte⁷. A. Cerrahoğlu ise, Şeyhi bir liberal olarak görür⁸.

Meşrutiyet'te Osmanlı Demokrat Fırkası Umum Katibi, Maarif Başmüfettişliği ve kaymakamlık yapan Bezmi Nusret Kaygusuz'a göre, Bedreddin bir kolektivist'dir. Varidat çevirisi bulunan Kaygusuz, der ki; Bedrettin'de Türkiye'ye özgü temiz ahlâk, çağdaş humanizmin kurtarıcı doktrinleri, insanlığın kurtuluş ve özgürlük kaideleri vardır. O bir sosyal

³ Yetkin, Çetin. Etnik ve Toplumsal Yönleri ile Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, May yayınları, 1974, s. 135-7.

⁴ Timuroğlu, Vecihi, Varidat, (Giriş), Ank. 1979, s. 20-22, (Şeyhi bir alet olarak kullanmaları ve İslâm Düşüncesinden hiç haberlerinin olmadığı ayetle hadisi karıştırmaları (a.g.e. s. 78 vd) ile İslâm Felsefesini Aristo izleyicilerinden başka bir şey olarak görmediğini söylemesinden belli olmaktadır.)

⁵ Konyalı, İbrahim, Tarih Hanesi, c.1, sayı. 1, s. 37.

⁶ Fındıkoğlu, Z.F. a.g.e., s. 92-151.

⁷ Tanrıkulu, Necdet. Bütün Yönleri ile Bedreddin, İst. 1977, s. 163, 164, 165 ve 170.

⁸ Cerrahoğlu, A. Şeyh Bedreddin, İst. 1960, s. 38.

demokrat'tır⁹. Diğer bir bakış açısı ise, Çağdaş Türk Düşüncesinin geçmişteki ayağı Osmanlılar içindeki, Şeyh Bedreddin gibi, karşı düşünceden yükselmiştir¹⁰, şeklindedir. Bunlara ilave olarak, Bedreddin, Luther'in Hristiyanlık'ta yapmak isteği reformun benzerini İslâm'da yapmak istemiştir¹¹ denilmektedir.

Görüldüğü üzere oldukça karışık bir yapıya sahip olan Şeyh Bedreddin ve benzeri hareketler İslâm tarihini ilk zamanlarından itibaren vardır. Sebepleri her ne olursa olsun, bu karşı hareketler göstermektedir ki, dinin ideâl uygulama biçimi -Resulullah dönemi hariç- sürekli gerçeklik kazanmamıştır. İktisadî, toplumsal ve siyasal güç, toplumun her kesimini ile uzlaşamayan ve kabilecilik unsurların hakim olduğu güçlerin (Emevi, Abbasi vb) ellerinde olduğu için ilk devirlerden itibaren bir gerçeklik şeklinde bir toplumda görülmemiştir. Devletin ayakta kalması için toplumla bütünleşmesi gerektiği halde, bu gerçekleşmediği için ilk önce Hariciler isyan etmişlerdir. Sonra Ravendi ve Mukne, Horasan'da silahlı eyleme geçmiştir. H. II. yy. da Doğru Baba Musa iştirak (kadınlar da dahil)liği savundu. Bunlara "Mesrurlar"da denir. H.II. ve IV. yy. arasında Karamita İslami esaslara muhalif görüşler ileri sürmüşlerdir. Şeyh Bedreddin hadisesinden sonra, günümüzde ise Vehhabiler kendilerine has bir akaid sistemi oluşturarak diğer müslümanlara karşı silah çektiler¹².

Hariciler-Şeyh Bedreddin ve Vehhabiler arasında benzerlikler olduğu aşikârdır¹³. Hammer'e göre, bunların içinde en önemlisi Bedreddin Hareketidir. Zira Bedreddin isyanı İran'daki Zerdüşt ruhbanının Kabbad komutasındaki ihtilalin kötü bir örneğidir¹⁴.

Görüldüğü üzere, dini ıslahat gayesi ile ortaya çıkan hareketlerin temelinde, kanaatimizce, ekonomik ve siyasal nedenlerin önemi büyüktür. Bu hususa temas eden E. Kongar, Batıcı ve İslamcıların toplumsal değişmede çok önemli bir yeri olan dini öğelere belirleyici rol vermekle hata ettiklerini belirtir. Meselâ, Osmanlı, müslüman olduğu için değil, ekono-

⁹ a.g.e., s. 29, 45, Timuroğlu. a.g.e., s. 64.

¹⁰ Zelyut, Rıza. Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, İst. 1985, s. 104 vd.

¹¹ Cerrahoğlu, A. a.g.e., s. 59.

¹² Hammer, Osmanlı Tarihi, (Çev. M.Ata), İst. 1337, c.2, s. 136-8.

¹³ Gibb, H.N. İslâm, London. 1975, s. 114, Fazlur Rahman. İslâm, (Çev. M. dağ ve M. Aydın), İst. 1981, s. 186, Ayoub, Mahmud. İslâm Between Ideals and Ideologies, (İslamic İmpulse, Ed. B. A. Stowasser), Washington. 1987, s. 307-8.

¹⁴ Hammer, a.g.e., s. 138.

mik ve siyasal nedenlerle çökmüştür. İmparatorluk çöktüğü için din yozlaşmıştır; yoksa din yozlaştığı için imparatorluk çökmemiştir, der¹⁵.

Bu tesbitten hareketle Şeyhi isyana zorlayan sosyal, siyasal, ekonomik ve dini unsurların arkaplarını tahlil edebilirsek, insan faktörünü de gözönünde bulundurduğumuzda, niçin böyle bir harekete kalkıştığını anlayabiliriz. Daha da önemlisi, niçin ayrı bir metafizik sistem kurmaya çalışmıştır? Ayrıca, O, bu metafizik sistem içinde yeni bir ahlâk telakkisi¹⁶ getirme ihtiyacını niçin hissetmiştir? Kısacası Fikirlerle Hadiselerin irtibatını sağlamak gerekmektedir.

H.II. yy. itibaren İran ve Asya taraflarına nüfuz etmeye başlayan İslâmiyete karşı, buralardaki eski medeniyetlerin ve kavmi irki potansiyellerin sosyal mukavemet şeklinde belirmeye başlamıştır. Bu Karşıt Hareketlerde ya bu harici tesirlerle, ya da her din içinde kendiliğinde görülen ceditli tartışmalarla olmaktadır¹⁷. Bedreddin hadisesinde önemli olan bu harici tesirler; yani Şamanlık, Buddha ve Mani dinlerinin kalıntılarını töre halinde yaşatan Türklerin psikolojisine çok uygun olması¹⁸ çok önemlidir. Bunlara ilave olarak, Mazdekizm ve Babekizmi ekleyen Fındıkoğlu, Bedreddin hareketini hazırlayan ilk daireyi çizer¹⁹.

Bedreddin Hareketini hazırlayan ikinci daireyi ise Osmanlıların içinde bulunduğu siyasal ve iktisadi karışıklık, oluşturmaktadır. Bu karışıklıklara tepki ise, 1. Kırsal 2. Şehirler olmak üzere iki yönden olmuştur. Kırsal kesimdeki dini akımlar şeklinde ortaya çıkan bu karşıt düşünceler²⁰ son derece hızla yayılmaları, o dönemin iktisadî ve sosyal şartların gözönünde bulundurduğumuzda anlaşılabilir hale gelmektedir. Yaklaşık iki asırdan beri Anadolu kavgaların merkezi olmuş. Selçuklu devletinin bir uç beyliği olan Osmanlı, Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalışırken Timur-Yıldırım çarpışması ve neticede Mogolların istilası tekrar kargaşa dönemini başlatmıştır. Timur'un Semerkant'a dönerken, Osmanlıya epey uğraştıracak olan Sun'î beyliklerle devleti tekrar beylik dönemine geri getirmiştir. Beyazıt'ın çocuklarını taht kavgası ile kimse canından, malından, ırzından emin değildir. Çelebi Mehmet'in tahtı kazanması ile kargaşa bitmez. Ti-

¹⁵ Kongar, Emre. Kültür Üzerine, İst. 84, s. 48.

¹⁶ Fındıkoğlu, F. sosyalizm, s. 119.

¹⁷ Fındıkoğlu, a.g.e., s. 94-99.

¹⁸ Köprülü, F. Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ank. 88, s. 47, Çubukcu, E.A. a.g.e., s. 3.

¹⁹ Fındıkoğlu, F. a.g.e., s. 100-104.

²⁰ Zelyut, R. a.g.e., s. 59-60.

mur tarafından iade olan beyliklerle mücadele tekrar başlar. Osmanlı tebası büyük bir zulüm altında ezilmekte ve sürekli dirlik aramaktadır. Tımar sahipleri emri altındaki köylülerin hak ve hukukun gözetmiyorlardı²¹.

Bu durumu teyid eden Akdağ, şu tesbiti yapıyor. M. Çelebi iktidara sahib olunca hem Timur'un ölçsüz yağmaları, hem de cemiyetteki bozukluklar ve Osmanlı taht mücadelesi içtimai sefaleti çok arttırmıştır. İşte bunların neticesinde ortaya çıkan Şeyh Bedreddin Hareketi tamamen bir halk hareketidir²². Bu karışıklıklar sonra da tamamen yok edilmemiştir. Yavuz dönemi ve Kânuni Süleyman dönemlerinde sosyal ahlak ve hatta asayiş düzeninin göze batır bir huzursuzluk içinde geçmesi²³ bozukluğun derecesini göstermesi açısından mühimdir.

Sosyal bir patlamaya hazır bir ortama birde tarikat faaliyetlerinin şehirlerde, şehirlü ruhuna ayrı; köylü göçebe Türkmen ruhuna ayrı tesirler göstermesi ve bunun neticesinde farklı şekillere bürünmesini hesaba katarsak, başlangıçta dini sonra siyasi bir hâl alan isyanı inceleyebiliriz²⁴.

Bütün bunlara bir de bu karışıklardan dolayı batıya kitleler halinde kaçan Türkmen gençlerinin istihdam zorluğu eklenmiştir²⁵. Bunların boş geymeleri kolayca kıskırtmalara kapılmalarına sebep olmuş olabilir. Bu modern bilimlerde siyasal katılma ve siyasal yabancılaşma kavramları ile izah ediliyor. Şöyleki: Siyasal bunalım dönemlerinde muhalif hareketlere çok yüksek düzeyde katılmalar olduğu belirlenmiştir. Yani bunlar sosyal zemin ve zaman şartlarına bağlı iki olgudur. Bunalım ise, kişi(ler)in sisteme yabancılaşması ile kuralsızlık, anlamsızlık, güçsüzlük, sosyal tecrit ve kendinden uzaklaşma gibi beş ayrı şekilde belirir²⁶.

²¹ Mizancı Murat Bey, Tarih-u Ebu'l Faruk, İst. 1325, c.1, s. 246-242 den naklen veren Kaygusuz. a.g.e., s. 292-294 ve Murat Beyin, Muhtasar Tarihi Umumi, İst. 1310, s. 237, Köprülü, F. a.g.e., s. 49, Fındıkoğlu, a.g.e., s. 105-7, Zelyut, s. 25 vd, Timuroğlu, s. 8.

²² Akdağ, Mustafa. Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi, İst. c.1, s. 337.

²³ Akdağ, a.g.e., c. 2, Ank. 1971, s. 49.

²⁴ a.g.e., c. 1, s. 339. Krş. Osmanlı İmaratorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik, Belleten, Ank. 1949, c. 13, s. 497-568, 1950, c. 14, s. 319-405.

²⁵ Timuroğlu, a.g.e., s. 19-23.

²⁶ Alkan, T. ve Ergil, D. Siyaset Psikolojisi, Ank. 1980, s. 258, 266-7. Aynı hükümlerin geçerliği için sosyalist bir devlet hakkındaki şu tespitlere bakalım. Reformun temel sebepleri ekonomik ve siyasidir. Eğer sosyalist sistemin imkanlarını geliştirmek önemli ise, bunlar kendilerini ekonomik reformlarla ifade etmelidirler. Bunlar olmazsa sistem çöker. Morowsk, W. Economic and Politica. Reformes on Factors to Overcome the Crisis. (The Polloish Sociological Bulletin), n. 4, 1987, s. 49, 65.

Sistemden yabancılaşan birey, zihinsel ve ruhsal istikrarsızlıklarını giderecek ve kişisel özdeşliklerini kendine çekecek karşı sistem temsilcisi köktenci bir gurub(lar)²⁷ bulduğu an ona uymaktadır. Bunun belirmesi ise toplumsal yanlılığın bir türü olan Ütopya şeklinde olur. Çünkü Ütopya, gayrimemnunlar kitlesinin arzu ve özelemlerini ifade eder. Bunuda yıkıcı ve tenkitçi bir tavır halinde hakim güce (devlete) karşı koyarak ortaya koymak ister²⁸. Şeyh Bedreddin hareketine baktığımızda işte bu unsurların hepsini görebilmekteyiz. Şimdi bunları tahlil edelim.

2. Bedreddin'in İsyanı ve Bastırılması

Şeyhin hareketi, Fındıkoğluna göre, nazari bakımdan 1391 de hazırlanmış, 1416 da aksiyon halini almıştır. Hazırlığını Mısır'da Ahlati ile başlanmış, İslam öncesi din ve mezheplerin tesiri, ekonomik ve sosyal çalkantılar, nihayet Batı Anadolu'nun ve Rumelinin bazı yörelerindeki isyanlar ve bunların önderleri isyana zemin hazırlamıştır²⁹.

Üzerinden en çok yazılan ve halen de hakkında ya öldürülmesi gereken, ya da Batın ve Zahir ilmini kendinde toplamış, ancak hilafet iddiası ile Padişaha gammazlanan birisi şeklinde düşünülen³⁰ Bedreddin, siyasal iktidara karşı bir halk eylemini³¹ başlatmayı hukukun meşru gereği olarak (a.g.s. 9) olarak meşru görmüştür. Dirlik ve düzen arayan halk da (!) Şeyhe katılmıştır³².

Kanaatimize göre ise, XV. yy. Türk toplumunda sosyal bir ihtilal yapmak isteyen Şeyh'in isyanın önemi, genel kabul gören fıkıh ekollerinin tarif ettiği din anlayışını yıkmak, belki de menşesinde hiç olmayan bir mana vermeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususa değinen Fındıkoğlu, "taklid ehlinin millet ve mezheplerine ait kanunları ibtal luzumunu ileri süren Şeyh, hareketinde yeni bir müslüman tipi müşahhaslaştırmaktadır", demektedir³³.

Hareketin diğer bir önemli yönü ise, İslâmın islahı gayesi ile ortaya çıkarak, o zamanın sosyal ve iktisadi çalkantılarından faydalanıp, çok sayı-

²⁷ a.g.e., s. 317.

²⁸ Lapiere W. J. İdeoloji Nedir? İlimler ve İdeolojiler, (Çev. F. Aslan), Ank. 1981, s. 12-13.

²⁹ Fındıkoğlu, a.g.e., s. 109-110.

³⁰ Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya, VI, c. 3, Kısım. II, Ank. 1975, s. 400, Cerahoğlu, s. 6.

³¹ Timuroğlu, a.g.e., s. 22.

³² Zelyurt. a.g.e., s. 25.

³³ Fındıkoğlu. a.g.e., s. 147-8. Krş. Akdağ. a.g.e., c.1, s. 337, 340.

da insanı toplaması ve İslâmı tasavvuf yolu ile belirli bir dünya görüşü halinde siyasi-dini bir prensib meydana getirmesinde yatmaktadır. Ayrıca, mutasavvıfların içinde buldukları sosyal çevrelerin kültür seviyesine, hayat şartlarına, örf ve geleneklerine göre farklı din anlayışları ortaya koymaları³⁴ hususu dikkati çekmektedir.

Bizim gayemiz ne Şeyh'in hareketine olan Manihizmin Bogolizm tesirini³⁵ incelemek, ne de, sosyalistlerin dediği gibi, bir Türkün teceddüde ilk teşebbüsü³⁶, fiilen halkın başkaldırısı³⁷ olarak söylenenleri tekrar etmek değildir. Biz, isyandan kısaca bahsederek hareketin öncesindeki olaylar ile ortaya konan fikirler arasındaki irtibatı tesise çalışacağız.

Kethudası olan Musa Çelebi'nin yenilmesi üzere İznik'te zorunlu ama aylık bin akçe ile ikamete tabii tutulan Şeyh adına Börklüce, karaburun taraflarında isyan etti. İnsanları kendi başına toplamak için tam bir eşitlik, hürriyet ve mal ortaklığı (kadın hariç), gibi cazip sosyal vaatlarla ortaya çıktı. Ayrıca din ve mezheb gözetmeksizin bir millet olarak yaşamak gibi, İdris-i Bitlisi'in deyimini ile, "Sufi Tuzakları kurdu. (Kurdakul. s.55) Osmanlı tarihçilerinin çoğu, Börklücenin isyanda ki başarısını duyan Şeyh, İznik'ten kaçarak, kendi padişahlığını ilan etti. Sancak, başlık isteyen kendisine gelmesi, artık halifenin kendisi olduğunu söylediğini belirtir³⁸. Hammer, Şeyhin gizli niyetini icraya koymak için, fakih, hakim ve sufilikten hasıl olan şöhretini kullanarak, düşündüklerini bir mezheb haline getirdiğini, belirtir. Bunun için de Börklüce ve Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal'i kullanmıştır. Dukas'tan naklen, ortaklık fikrini belirtir. Öldüğü zaman, müridlerinin bazıları, O'nun ölmediğine inanıyorlardı. Dukas, Girit adasındaki müridi olan keşişden bu hadiseyi tedayı ile almıştır³⁹.

Şeyhin dini alet ederek, siyasi bir hareket ortaya koyduğunu belirten Akdağ, asayişin isyana müsait olmasından faydalanan Börklücenin Bedreddini Resul olarak gördüğünü belirtir. Ona göre, bazı hristiyanların ona

³⁴ Akdağ, aynı yerler, İslah gayesi için bkz. Ahmet Mithat Ef. Muhassal, İst. 1303, s. 291, Kaygusuz'dan naklen.

³⁵ Ülken, H.Z. İslâm Düşüncesi Türk Tefekkür Tarihi Araştırmalarına Giriş, İst. 1946, s. 188.

³⁶ Cerrahoğlu. s. 47.

³⁷ Timuroğlu. s. 9, 11, 22.

³⁸ Aşıkpaşazade. Tarihi. İst. 1332, s. 83-92, Cevdet. A. Kısas. s. 399, Uzunçarşılı. a.g.e., s. 360-2, Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l Vukuat, Ank. 1987, c. 1, s. 31-2, Abdurrahman Şeref, T.Dev. Osmaniye. İst. 1309, 1315, Hayrullah Ef. Dev. Aleyye-i Os. Cerrahoğlundan naklen, s. 6-10.

³⁹ Hammer, Dev. Osm. Tarihi, İst. 1337, c. 2, s. 132-5.

takdir beslemeleri, şeyhin fikirlerinin islama aykırı olması; dolayısıyla esir ortodox hristiyanlarına bir yakınlık sezmiş olmalarındandır⁴⁰. A. Mithat ise *Muhassal*'da Şeyhin isyanı tertibde gösterdiği ince zekaya dikkati çeker ve der ki: Şeyh, fanatik bir müridi olan Börklüce'nin yaptıklarından habersiz gibi görünmesine rağmen, isyanda kullanılan bu gibi ince fikirleri ne Börklüce'nin ne de Torlakın kudretinde değildir."

Bu tesbitlerden sonra, Bedreddin hareketini, İslâm Düşüncesinde ilk fitne olarak görmek gerekmez. Çünkü önceki benzerlerini bulmak mümkündür. Burada bir nevi tarihin felsefesini yapan A. Mithat, Gizli Siyasi Cemiyetler" adı altında Bedreddin ve hareketini değerlendirmiştir. O, gizli cemiyetinin Avrupa'daki Karboniler ve Asya'da ki Haşhahiler (Batıniler)* gibi sürekli olmasada kısa bir süre içinde, bir gizli cemiyetin bütün gizli evrelerini tamamlamıştır. Bu önce, irşad ve telkinlerle birtakım şarlatanları, Hayrullah Efendinin deyimi ile, Idraksiz Türkleri, (Cerrahoğlu. s.10) kendine bağlamakla olur. Sonra, onları dini ilkelerin tesir sahasından siyasi maksatları için kullanmaya sevk ve niyâhet dahili bir savaş ile iktidarı ele geçirmek şeklinde olur⁴¹.

Sonraları yalnızca Vehhabi hareketi' bunlarla boy ölçüşmüştür. Mizancı Murat Bey, Şeyhin Anadolu'daki iktidar boşluğundan doğan karışıklıklardan çok iyi faydalanarak, Allah'ın dünyayı insanlara bahşettiğini; dolayısıyla servet ve tarım ürünlerinde müşterek dağılımını söyleyerek insanları toplamayı becerdiğini, belirtir. Herkesin kendi itikadını kabil için zor kullanmak, ilahî maksada aykırıdır. Zira herkes kendi aklına göre ilahi emirleri kabul eder, üstelik fikir ve vicdan ahenki tabiat mahsulüdür. Hükümet ise zulüm mahsulüdür. Onun tecavüzlerini hoş görmek, Tanrı'nın maksadına aykırı emirlerine itaat caiz değildir. İdare heyeti millet tarafından seçilmelidir, gibi vaatler de de bulunmuştur⁴².

İdrisi Bitlisi'nin rivayeti olan, Bedreddin'in müritlerine şarap içmek ve saz çalmak için izin vermesi⁴³ meselesi B.N. Kaygusuz'a göre Batini'likten değil, Türk geleneğinden gelmektedir⁴⁴.

⁴⁰ Akdağ, a.g.e., c. 1, s. 342-3.

⁴¹ Kurdakul'dan naklen, s. 283-285, 291, Bkz. Mehmet Tevfik. Tarihi Osmani, II, Baskı. 1307, c. 1, s. 73-73.

* Batinilik ve tesirleri için bkz. Çubukcu. İ.A. Gazzali ve Batinilik. İst. 1964, Gazzali ve Şüphecilik. Ank. 1964. Hurufilik Nedir? *Makaleler* içinde, Ank. 84, s. 31-3, Mezhepler Tarihi, Ank. s. 76-105.

⁴² M. Murat Bey, Tarih, c.1, s. 236-242. Naklen, Kurdakul, s. 292-4.

⁴³ Çubukcu, İ.A. Türk Düş. Tar. Fel. Har. Ank. 86, s. 13.

⁴⁴ Cerrahoğlu, A. a.g.e., s. 57.

Sosyal muhtevalı bir harekette, insanlara cazib gelecek olan bu motivasyonları çok iyi kullanan Börklüce ve Torlak'ın hakkındaki o dönem tarihçilerinin genel kanaati şöyledir. Şeyhin bilgisi denetiminde, iktidarı ele geçirmek için kırsal kesimi ayaklandırmada bu faktörleri çok iyi değerlendirmiştir. Yoksa bu fikirler Şeyhin Varidat'ında ve diğer eserlerinde yoktur.

İsyanın tarihi hakkında bir çizelge hazırlayan Kurdakul, Musa Çelebi'nin yenilgisi ile İznik'te aylık bin akçe ile zorunlu ikamet yani bir nevi gözaltında tutulduğunda bütün tarihçiler hemfikirdirler, der Fırarının sebebi hakkında Oruç ve Neşri, Börklüce ile ittifak; Aşıkpaşazade, Muhyi Çelebi ve Abdurrahman Şeref Bey, İsyan için; diğerleri de Börklüce'in yaptıkları yüzünden korkarak kaçtığını söylerler. Börklüce isyanındaki rolü ise, müridi ve halifesi olmasından kaynaklanmaktadır. İddiaları değerlendirirken, peygamberlik, sufi tuzağı, dinsizlik, Müneccimbaşı ve diğerlerinde hilafet, fitne, isyan, *Mufassal*'da yeni tarikat, İslâmın ıslahı, yeni din, iştirakcilik'ten bahsederler. İttifakla padişahlık için isyan ettiklerini söylediklerini, yalnız *Mevzuatü'l Ulum* ve *Kunhu'l Ahbar*'a gammazlandı denmektedir⁴⁵.

Netice olarak diyebiliriz ki, Bedreddin Hareketi, dini değerlerle beraber diğer harekete geçirici unsurları çok iyi kullanarak, siyasal iktidara yöneliktir. Müslümanlara karşı kılıç kullanması, gayr-i müslimlere gösterdiği hoşgörünün birazını dahi dindaşlarına göstermemesi, bize, daha önceden vuku bulan Hariciler ile, yakın tarihte görülen Vahhabilik arasındaki benzerlikleri çağırıştırılmaktadır. Akaid anlayışları ise ayrı bir çalışmanın konusu olacak mahiyettedir.

Son söz olarak, Aşıkpaşazade'nin hadiseyi anlattıktan sonra Şeyh'in siyasi gayesini bir dördlükde izah etmesini verelim:

Danışment Beylik ister gör asıldı,
Çürük ok attı, hem yayı yakıldı,
Hevay-ı Nefsi Anı baştan çıkardı,
Uzun sanu'lar kurdu kasuldu⁴⁶.

⁴⁵ Çizelge için bkz. Kurdakul, a.g.e., s. 58-62.

⁴⁶ Aşıkpaşazade, a.g.e., s.43.

